

HIMANSO PROJEKTAS IR LATVIJA 1921 m.

Tautų Sąjungos Tarybos pirmininkas Polis Himansas (Belgijos užsienio reikalų ministras, Briuselio universiteto profesorius), tarpininkaudamas Lietuvos ir Lenkijos deryboms Briuselyje, 1921 m. gegužės 20 d. pateikė projektą Lietuvos – Lenkijos konfliktui sureguliuoti. Šis konfliktas ypač paaštrėjo po to, kai Lenkijos kariuomenė, vadovaujama L. Želigovskio, 1920 m. spalio mėn. užėmė Vilnių ir prasidėjo Vilniaus krašto aneksija. Himanso projekte Vilnių buvo numatyta perduoti Lietuvai, bet už tai ji turėjo padaryti Lenkijai didelių nuolaidų: paversti Lietuvą federacine valstybe, susidedančia iš savarankiškų Vilniaus ir Kauno kantonų, pasirašyti su Lenkija ekonominę bei karinę konvencijas ir apskritai užmegzti su ja glaudžius, artimus federacijai, ryšius¹.

Didžiosios Vakarų valstybės, visų pirma Anglija ir Prancūzija, vertė Lietuvą priimti Himanso projektą, nes tikėjosi juo sustiprinti savo strateginę sąjungininę Lenkiją ir tokiu būdu sudaryti jai sąlygas ateity veiksmingai priešintis Vokietijos ir Sovietų Rusijos įsigalėjimui, labiau stabilizuoti tarptautinę padėtį Rytų Europoje. Lietuva šio projekto nenorėjo priimti, kadangi jis riboja jos suverenitetą. Negalėdama iš karto atsispirti Anglijos ir Prancūzijos spaudimui Lietuva vis dėlto priėmė jį kaip pagrindą tolimesnėms deryboms, tikėdamasi per jas pašalinti iš jo sau pavojingus ir nepalankius punktus. Tačiau, kai to galutinai padaryti nepavyko, kai Himanso projekto antrajame variante liko Lietuvos nepriklausomybę ribojančių sąlygų, Lietuva jį atmetė.

Sovietinio laikotarpio Lietuvos istoriografijoje nemažai rašyta apie Sovietų Rusijos požiūrį į Himanso projektą, akcentuota, jog būtent ji padėjo Lietuvai nuo jo atsikratyti². Taip pat parodyta Lenkijos bei didžiųjų Vakarų Europos valstybių – Anglijos ir Prancūzijos – pozicija tuo klausimu³. Tačiau taip ir liko neišaiškinta, kaip į Himanso projektą reagavo Latvija Lietuvos kaimynė, vienintelė giminiga šalis ir panašios padėties valstybė. Šiame straipsnyje ir mėginsime tai padaryti, remdamiesi pirmiau ia Latvijos centri-

niame valstybiniame istorijos archyve ir Lietuvos valstybiniame archyve saugomais dokumentais, taip pat ano meto spauda, atsiminimais.

Kad suprastume, kaip Latvija vertino Himanso projektą, reikia nors trumpai paaikškinti jos požiūrį į Lietuvos–Lenkijos konfliktą. Į šį konfliktą Latvija negalėjo nereaguoti. Jos spauda net rašė, kad laikytis pasyviai būtų tas pats, kaip „ramiai žiūrėti į degantį kaimyno namą“⁴. Latvijos politikams atrodė, jog, besiginčydama su daug kartų didesne valstybe – Lenkija, Lietuva gali tikrai „sudegti“, t.y. prarasti nepriklausomybę. Šitaip atsitikus, iškiltų grėsmė ir Latvijai, nes jos didysis kaimynas – Sovietų Rusija nesėdėtų rankas sudėjusi, ramiai nestebėtų, kaip užėmusi Lietuvą sustiprėja Lenkija, o norėtų atstatyti jėgų pusiausvyrą prie savo vakarinių sienų ir tai darytų paprasčiausiai: mėgintų užgrobti Latviją.

Dėl to Latvija stengėsi padėti Lietuvai išsaugoti valstybingumą, kai dėl Lenkijos agresijos kildavo jam pavojus. Pavyzdžiui, 1920 m. nuo želigovskininkų besiginančią Lietuvą Latvija parėmė kariniais specialistais ir Lenkijai ultimatyviai pareiškė: jei L. Želigovskis mėgins užimti Kauną, Latvija su savo kariuomene stos Lietuvos pusėje⁵. Baimė susidurti su Latvijos kariuomene, kuri tuomet garsėjo kaip gerai organizuota, o jos kariai – narsa ir sumanumu, vertė Lenkiją susilaikyti nuo visos Lietuvos užėmimo.

Latvijos politikai taip pat jautė, jog Lietuvos–Lenkijos konfliktas ne tik gresia Lietuvos valstybingumui, bet ir trukdo stabilizuoti padėtį visame Pabaltijyje, ardo valstybių, esančių tarp Vokietijos ir Sovietų Rusijos, solidarumą, trukdo Baltijos šalims sudaryti glaudžią sąjungą, kuri padėtų joms įtvirtinti ir išlaikyti suverenitetą. Todėl jie siekė, kad šis konfliktas, kaip didžiausia Baltijos sąjungos sukūrimo kliūtis, būtų likviduotas, ir mėgino likviduoti savo iniciatyva.

Dar 1921 metų pabaigoje, prieš Briuselio derybas, Latvijos vyriausybė bandė neoficialiai tarpininkauti Lietuvai ir Lenkijai, stengdamasi jas sutaisyti. Ji pasiuntė į Kauną savo laikiną atstovą Varšuvoje P. Olinį, kuris vedė derybas su užsienio reikalų ministerijos politikos departamento direktoriumi B. K. Balučiu ir Lietuvos atstovu prie Tautų Są-

jungos kontrolės komisijos I. Jonynu⁶. Per šias derybas P. Oliniui buvo pasakyta, kad Lietuva reikalauja Vilniaus be jokių išlygų, o Gardino ir Lydos srityse plebiscito. Tuomet jis iškėlė klausimą, ar Lietuva, gaudama Vilnių, atsisakys nuo bet kokių pretenzijų į Gardiną ir Lydą. B. K. Balutis su I. Jonynu tam neprieštaravo, bet aiškaus atsakymo nedavė. iš Kauno nuvykęs į Varšuvą, P. Olinis tarėsi su Lenkijos atstovu Tautų Sąjungoje G. Askenaziu, bet šis pareiškė, kad be kompensacijos Lenkija niekaip negali atsisakyti Vilniaus srities, kurios vien "miško vertė siekia milijardus"⁷. Be to, G. Askenazis pripažino, jog Lenkija turi "bet kokia kaina išlaikyti bendrą sieną su Latvija". Tad iš šio tarpininkavimo nieko neišėjo. 1921 m. balandžio 21 d. ataskaitoje Latvijos užsienio reikalų ministrui Z. Mejerovicui P. Olinis rašė, kad ieškoti kompromiso tarp Lietuvos ir Lenkijos reikalavimų yra tas pats, kaip "daužyti galva į sieną"⁸.

Mėgindama sureguliuoti Lietuvos–Lenkijos konfliktą, Latvija kartu vykdė Lietuvai palankią politiką. Kai 1921 m. sausio 26 d. Antantė pripažino Latviją ir Estiją de jure, Latvijos vyriausybė nedelsdama vasario 10 d. nutarė pripažinti de jure Lietuvą ir tuoj pat paragino tą patį padaryti Estijos, Suomijos bei Lenkijos vyriausybes⁹. Latvijos Steigiamojo seimo posėdyje 1921 m. vasario 18 d. Z. Mejerovicas pabrėžė: "Mes darysime viską ... , kad padėtume Lietuvai ir iš sąjungininkų gauti pripažinimą de jure"¹⁰. Latvija toliau stengėsi padėti Lietuvai atsilaikyti prieš agresyvią Lenkijos politiką. Ji nepripažino Vilniaus krašto užgrobimo ir čia sudarytos "Vidurinės Lietuvos". Gegužės 18 d. interviu Z. Mejerovicas pažymėjo: "Vidurinės Lietuvos mes nėsam pripažinę ir nesiruošiam pripažinti"¹¹. Latvijos vyriausybė ir 1921 m. ne sykį pareiškė, jog neleis Lenkijai įsigalėti visoje Lietuvoje. Jau minėtame vasario 18 d. Steigiamojo seimo posėdyje Z. Mejerovicas nurodė: "Lenkijoje yra grupės, kurios ketina inkorporuoti Lietuvą į Lenkiją ... mes darysime viską, kad to neleistume"¹².

Apie Latvijos visuomenės solidarumą su Lietuva byloja Latvijos spauda, kuri net reikalaudavo Vilnių grąžinti Lietuvai. Stai "Latvijas Vestnesis" 1921 m. rugpjūčio 25 d. rašė: "Vilnius yra ... Lietuvos lopšys ir kapas. Jokia tauta neturi

teisės iš josios tą šventenybę išplėsti ... Jei nuskambės teisingas tarpininko balsas, jis tars: Vilnius – Lietuvai!". "Latvijas Kareivis" (sausio 20 d.) irgi teigė, jog Lietuva Vilniaus niekada neišsižadės, tuo tarpu Lenkija "be didesnės širdgėlos" gali jo atsisakyti ir taip susitaikyti su Lietuva. Kairiųjų jėgų laikraštis "Socialdemokrats" gegužės 4 d. aiškino, kad Vilnius Lenkijai daugiausia reikalingas kaip strateginis punktas, o Lietuvai – kaip ūkinis centras, ir jei Vilniaus srities lietuvių, baltarusių, valstiečiai bei miestiečiai – žydai galėtų laisvai pasirinkti, jie balsuotų už prisijungimą prie Lietuvos. Tai ne specialiai parinkti teiginiai, bet dominavęs tada požiūris visoje Latvijos spaudoje. Pavyzdžiui, iš 10 straipsnių, išspausdintų laikraštyje "Segodnia" 1921 m. sausio mėn. apie Lietuvos–Lenkijos santykius, 9 buvo palankūs Lietuvai ir tik vienas – Lenkijai, bet ir tas pats buvo jos atstovo Rygoje V. Kameneckio interviu.

Pasinaudodama palankia Latvijos pozicija, Lietuva 1921 m. pavasarį bei vasarą suaktyvino diplomatinę veiklą Latvijoje ir iš dalies Estijoje, siekė su jomis sudaryti trišalę Baltijos sąjungą. Buvo tikimasi, kad ši sąjunga sustiprins Lietuvos tarptautinę padėtį, padės jai atsilaikyti prieš Lenkijos agresyvią politiką ir Vakarų valstybių mėginimus primesti Himanso projektą. Suartėjimu su Baltijos šalimis Lietuva taip pat norėjo parodyti, jog apskritai artimų ryšių su kaimynais ji nevengia, nenori izoliuotis, užsidaryti; galėtų su jais net susivienyti į sąjungą, tik siekia ją sudaryti ne su agresyvia Lenkija, o su taikingomis, sau lygiomis valstybėmis – Latvija ir Estija.

Kad deryboms dėl Himanso projekto Lietuvai reikėjo paramos iš šiaurinių kaimynų, liudija daugybė diplomatinų dokumentų. Štai tik trys. Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Purickis 1921 m. balandžio 18 d. Lietuvos atstovui Latvijoje D. Zauniui rašė, jog Briuselio derybų palengvinimui būtina kelti Lietuvos ir Latvijos suartėjimo "obalsį"¹³. Lietuvos delegacija, vedusi derybas su Lenkija Briuselyje, balandžio 25 d. rašte J. Purickiui reikalavo "kuo greičiausia realizuoti Baltijos valstybių politinę–militarinę konvenciją"¹⁴. Lietuvos atstovas Amerikoje J. Vileišis J. Purickiui irgi rašė, kad Baltijos sąjungos įkūrimas sutrukdytų Lenkijai "sudaryti iš Lietuvos keletą kantonų"¹⁵.

Tos sąjungos kūrimo reikalu J. Purickis 1921 m. gegužės pradžioje buvo nuvykęs į Rygą ir Taliną. Gegužės 14 d. Lietuva ir Latvija pasirašė slaptą protokolą, iš esmės labai artimą politinės sąjungos sutarčiai. Protokole buvo pažymėta, jog tuo tarpu karinė konvencija su Lenkija nepriimtina ne tik Lietuvai, bet ir Latvijai, jog pirmiausia reikia sudaryti Lietuvos, Latvijos ir Estijos sąjungą¹⁶. Be to, jame Latvija patvirtino savo ankstesnį nusistatymą: suteikti Lietuvai karinę pagalbą, jei ją vėl puls Lenkija ar Želigovskis¹⁷.

Latvijos pažadas padėti Lietuvai naujos Lenkijos agresijos atveju, taip pat sutikimas ištraukti į trišalę sąjungą ir nesudaryti karinės konvencijos su Lenkija skatino Lietuvos vyriausybę atkakliau priešintis Himanso projektui. Dar gegužės 8 d. telegramoje, pasiųstoje iš Rygos į Briuselį, J. Purickis Lietuvos delegacijos narį P. Klimą išpėjo: "Būkite atsargus su karo konvencija, nes net latviai šiomis aplinkybėmis neranda galimu tokion konvencijon su lenkais dėtis"¹⁸. Ši telegrama neatsitiktinė. Apie savo vizitą į Latviją ir Estiją, apie jo rezultatus J. Purickis operatyviai ir detaliai informuodavo Lietuvos atstovus, buvusius Briuselyje. Štai gegužės 14 d., tik ką pasirašęs slaptą protokolą, jis pranešė jiems apie to protokolo pranašumus, duodamas suprasti, jog Lietuvos pozicija dabar sustiprėja, todėl ji gali atkakliau laikytis savo reikalvimų derybose su Lenkija¹⁹. Patys latvių diplomatai gerai suvokė, kad Baltijos valstybių suartėjimas su Lietuva padeda jai atsilaikyti prieš Lenkijos diktatą. Latvijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir ekonomikos departamento direktorius V. Šumanis 1921 m. liepos 19 d. Latvijos atstovui Kaune V. Bandrevičiui rašė, kad ta "parama, kurią Lietuva dabar gauna iš šiaurės", verčia ir Lenkiją būti nuolaidesne bei atsargesne santykiuose su Lietuva²⁰. "Lietuvos užsispyrimas (Vilniaus klausimu – Z. B.) paaikškinamas ta moraline pagalba, kurią jai teikia Latvija ir Estija"²¹, – pabrėžė Latvijos karo atašė Lenkijoje P. Hartmanis.

1921 m. Latvija buvo palanki Lietuvai iš dalies todėl, kad siekė paskatinti ją atmesti Himanso projektą. Latvija nenorėjo, kad Lietuva jį priimtų daugiausia dėl trijų priežasčių. Pirmą. Ji matė, jog šis projektas pakenks Lietuvos savarankiškumui, todėl bijojo, kad tai netaptų precedentu

pačios Latvijos suvereniteto apribojimui ateityje, nes judviejų padėtis buvo labai panaši. Antra. Latvija baiminosi, kad Lenkija, išigalėjusi visoje Lietuvoje (Himanso projektas kaip tik būtų sudaręs tam sąlygas), ne tik sukels Sovietų Rusijos pretenzijas į Pabaltijį, bet ir pati ims pretenduoti į latvių žemes, pirmiausia į Alūkštos apskritį, Latgalą ir Liepoją, kuri jai, sudariusiai federacinius ryšius su Lietuva, taptų labai reikalinga. Viena iš 1921 m. interviu Z. Mejerovicas tiesiog pabrėžė: "Užėmus kam nors Lietuvą, Latvijai teks susidurti su jos priešininku"²². V. Bandrevičius irgi rašė, jog "kantoninės Lietuvos" planas Latvijai jokių būdu nepriimtinas dėl neabejotinų Lenkijos kėslių į Latgalą ir Liepoją"²³. Trečia. Latvijos interesų neatitiko Himanso projekte numatyta ekonominė konvencija, nes ją įgyvendinus, Lietuvą būtų užplūdusios Lenkijos prekės ir Latvija būtų nebetekusi čia savo rinkos. Kaip tik su Lietuvos rinkos panaudojimu latviai gerokai siejo savo pramonės atkūrimą. Himanso projektas galėjo tam sutrukdyti.

Pagaliau Latvijos visuomenė matė, kad Himanso projektas Lietuvai nepriimtinas, kad jam priešinasi visa lietuvių tauta, todėl simpatizavo jai, stengėsi padėti. Visos Latvijos politinės partijos, jų spauda Himanso projektui nepritarė, net smerkė jį²⁴. Pavyzdžiui, stambiausios Latvijos politinės partijos – ūkininkų sąjungos – laikraštis "Brīvā Zeme" tvirtino, jog Tautų Sąjunga, sudarydama Himanso projektą, nepaisė tautų apsiprendimo teisės, net pažeidė Lietuvos konstituciją, nes tėra viena Lietuva, ne Vilniaus, ne Kauno, kaip yra ir viena Latvija, ne "Daugpilio Latvija", ne "Rygos Latvija"²⁵. Panašiai ir kiti Latvijos laikraščiai aiškino, kad Vakarų valstybės ketina primesti Lietuvai Lenkijos protektoratą, paversti ją "Lenkijos dominija" ir kad prieš tai turi protestuoti ne vien lietuviai, bet ir visos laisvos tautos²⁶.

Taigi Himanso projektas neatitiko ne tik Lietuvos, bet ir Latvijos interesų. Tai 1921 m. jas suartino. Z. Mejerovicas Rygoje liepos 12–13 d. suorganizavo Latvijos, Lietuvos ir Estijos užsienio reikalų ministrų konferenciją, kurioje keltina įkurti trijų mažųjų Baltijos valstybių sąjungą. Bet sąjungos sudaryti nepavyko, kadangi Estija atsisakė į ją stoti. Estijos politikai siekė sukurti "didžiąją Baltijos sąjungą", į

kurią ieitų ir Lenkija kaip stambiausias ir stipriausias sąjungininkas. Lietuva, žinoma, nesutiko jungtis į vieną sąjungą su Lenkija, net atsisakė su ja užmegzti diplomatinius santykius, kol ši negažins Vilniaus. Apskritai Lietuvos ir Estijos požiūris į Lenkiją visiškai skyrėsi. Lietuva laikė ją didžiausiu priešu, o Estija – patikimiausiu sąjungininku. Estijos užsienio reikalų ministras A. Pijpas Latvijos atstovui Taline sykį atvirai pasakė: "Lenkija per daug didelė, kad eitume su Lietuva ... jei kariauti, tai kariauti"²⁷. Estijos diplomatai net teisindavo Lenkiją dėl jos konflikto su Lietuva. Pavyzdžiui, Estijos atstovas Latvijoje A. Helatas spaudos atstovams aiškino: negalima Lenkijos vadinti imperialistine valstybe už tai, kad ji "gina savo pagrįstas teises į tas sritis, kuriose yra lenkų gyventojų dauguma"²⁸. Apskritai Estija laikėsi nuomonės, kad tarp Baltijos valstybių galimi tik tokie ryšiai, kurie nesutrukdytų sudaryti sąjungą su Lenkija ir nepagadintų su ja santykių.

Kitokios pozicijos šiuo atžvilgiu laikėsi Latvija. Jos politikai gerai suprato, jog, glaudžiau bendradarbiaudami su Lietuva, neišvengs konfrontacijos su Lenkija, bet to bendradarbiavimo nevengė. 1921 m. rugpjūčio 25–27 d. Z. Mejerovicas drauge su Latvijos vyriausiojo štabo viršininku M. Penikiu lankėsi Kaune, kur vedė derybas dėl karinės konvencijos. Nors konvencija nebuvo pasirašyta, bet abi pusės nusprendė "pradėti paruošiamuosius darbus" jos sudarymui. Be to, Latvija sutiko padėti perorganizuoti Lietuvos kariuomenę, pagerinti jos apginklavimą²⁹. Ši karinį bendradarbiavimą Latvijos diplomatai vertino kaip pagalbą Lietuvai ginti nuo galimos Lenkijos agresijos. Interviu Kaune Z. Mejerovicas vėl nurodė, jog Latvija neliks neutrali, jei "Želigovskis vienas, ar lenkų stumiamas" puls Lietuvą, o per priėmimą Metropolio viešbutyje net pareiškė, kad Latvija nori kaimynystėje turėti stiprią Lietuvą su sostine Vilniumi ir kad Lietuvos be Vilniaus nė neįsivaizduojas³⁰.

Neigiamas Latvijos požiūris į Himanso projektą ypač išryškėjo 1921 m. rudenį, kai kilo grėsmė, jog Lietuvos delegacija per derybas Ženevoje gali priimti antrąjį to projekto variantą. Rugsejo 12 d. Z. Mejerovicas pavedė V. Bandrevičiui nurodyti J. Purickiui "neskubėti konfederuotis su Lenkija"³¹. Rugsejo 13 d. J. Purickis prašė V. Bandrevičiaus pa-

dėkoti Z. Mejerovicui už šį patarimą ir pažymėjo, jog Latvijos dėmesys Lietuvai yra jam didelė pasipirtis, teikė drąsos bei pasitikėjimo³². Latvijos pagalba Lietuvai tapo labai reikalinga, kai Tautų Sąjungos Taryba rugsėjo 20 d. rezoliucijoje griežtai pareikalavo priimti Himanso projektą ir Vakarų valstybės verste vertė Lietuvą sutikti su ta rezoliucija.

Spalio 23 d. J. Purickis drauge su Lietuvos atstovu Anglijoje A. Naruševičiumi atvyko į Rygą ir prašė Latvijos vyriausybės, kad ši paveiktų Estiją bei Suomiją Lietuvai palankia kryptimi ir kartu su jomis imtų ginti Lietuvos interesus Tautų Sąjungoje, taip pat kitais galimais būdais padėtų jai išvengti Himanso projekto³³. Latvijos vyriausybė su tuo sutiko ir tuoj pat paprašė Steigiamojo seimo įgaliojimų šiai veiklai. Ji nurodė, jog greičiausiai Lietuvai galima padėti sušaukus keturių Baltijos valstybių (be Lenkijos) konferenciją, kuri ir kreiptųsi į Vakarų valstybes bei Tautų Sąjungą dėl Himanso projekto. Latvija pavedė savo atstovams Estijoje bei Suomijoje organizuoti tokią konferenciją Taline lapkričio pradžioje ir nuteikti šių šalių vyriausybės prieš Himanso projektą. Z. Mejerovicas kreipėsi į A. Pijpą asmeniškai laišku, nurodydamas, jog konferenciją reikia surengti ne vėliau kaip lapkričio 15 d.³⁴

Šias Latvijos pastangas Lietuvos vyriausybė labai vertino. Lapkričio 3 d. V. Bandrevičius Z. Mejerovicui rašė, jog J. Purickis nekantriai laukia Talino konferencijos ir atsakymą Tautų Sąjungai siųs tik po jos³⁵.

Lietuvos vyriausybė Latvijos taip pat prašė išsiaiškinti per savo atstovus Varšuvoje ir Helsinkyje, kokį atsakymą Lenkija duos Tautų Sąjungai dėl Himanso projekto ir ar nepradės agresijos prieš Lietuvą, jei ši tą projektą atmes³⁶. Lapkričio 2 d. Z. Mejerovicas pranešė D. Zauniui, jog Varšuvoje surinktomis žiniomis Lenkija Lietuvos nepuls, ir dar kartą patvirtino Latvijos pasiryžimą "varyti stiprią diplomatinę akciją prieš Himanso projektą"³⁷. Z. Mejerovicas pažymėjo, kad ta akcija bus veiksmingiausia, jei Latvija su savo nurodymais tiesiogiai kreipsis į Prancūzijos diplomatus P. Bertelo ir Z. Larošą³⁸.

Tačiau Latvijai nesisekė į Lietuvos reikalų gynimą įtraukti Estijos ir Suomijos. Tai padaryti labai trukdė Lenkija, suprasdama, kad Baltijos valstybių susitelkimas sustip-

rins Lietuvos pozicijas ginčė dėl Vilniaus. Lenkijos diplomatai net interviu atvirai aiškino: "Latvijos, Lietuvos ir Estijos sąjunga Lenkijai nenaudinga. Ši sąjunga sustiprintą Lietuvą, kuri dabar visiškai izoliuota, ir ji dar mažiau darytų nuolaidų Vilniaus klausimu"³⁹. Netruksta dokumentų, rodančių, kad Lenkija kaip įmanydama stengėsi sukliudyti Latvijai, Estijai ir Suomijai suartėti su Lietuva. Dar 1921 m. gegužės 26 d. Lenkijos užsienio reikalų ministerija paruošė instrukciją, kurios tikslas buvo pagyventi Lenkijos politiką Pabaltijyje ir "paralyžuoti Purickio ir Mejerovico akciją"⁴⁰. Apie tai rašė pats J. Purickis. Netrukus po vizito į Rygą ir Taliną jis pranešė Lietuvos delegacijai Briuselyje: "Lenkai labai susirūpinę mano kelionės rezultatais ir pradėjo labai smarkią akciją, kad visą darbą panaikinus"⁴¹.

Trišalei Lietuvos, Latvijos ir Estijos sąjungai susidaryti stengėsi neleisti ir Prancūzija, nes ji siekė sukurti "didįjį" Baltijos bloką, vadovaujamą Lenkijos. 1921 m. vasario mėn. Prancūzija pasirašė su Lenkija politinę bei karinę sutartį ir norėjo, kad ji savo ruožtu sudarytų tokias sutartis su Rumunija bei Baltijos valstybėmis ir šitaip suformuotų stambų politinį ir karinį bloką Rytų Europoje. Kovo 3 d. Lenkija pasirašė karinę konvenciją su Rumunija ir stengėsi tą patį padaryti su Baltijos šalimis. Prancūzija taip pat mėgino suartinti jas su Lenkija. Labai aktyviai to ėmėsi gegužės pabaigoje į Rygą atvykęs naujas Prancūzijos pasiuntinys D. de Martelis. Jau pirmajame savo interviu jis pabrėžė, jog Prancūzija "ypač atidžiai seka derybas dėl Baltijos sąjungos" ir mano, kad joje turi susijungti Baltijos valstybės kartu su Lenkija⁴².

Tiek Prancūzijos, tiek Lenkijos diplomatinė veikla Pabaltijyje 1921 m. buvo daugiausia nukreipta prieš Latvijos prolietuvišką politiką, kadangi ji ne tik pati stengėsi padėti Lietuvai atmesti Himanso projektą, bet ir organizavo kitų Baltijos valstybių solidarumą su Lietuva. Lenkija tuomet surengė tikrą antilatvišką kampaniją. Jos spauda rašė, kad Z. Mejerovicas – jauniausias Europos užsienio reikalų ministras – yra "Lietuvos advokatas", su ja formuoja antilenkišką Baltijos bloką ir kad lenkų mažuma Latvijoje skriaudžiama labiau negu "Muravjovo laikais"⁴³. Apskritai Lenkijos santykiai su Latvija 1921 m. vasarą ir rudenį smarkiai

pablogėjo. Tačiau tuomet Latvija nenusileido Lenkijai. "Latvijas Kareivis" rugsėjo 14 d. pabrėžė, kad Latvija "neslankios prieš Lenkiją ant kelių".

Tuo tarpu Estija ir Suomija nenorėjo konfliktuoti su Lenkija dėl Lietuvos interesų, nesistengė padėti jai atsikratyti Himanso projekto. Be to, Estijos užsienio reikalų ministras A. Pijpas net pareiškė, kad Himanso projekte "Lietuvai n.eko blogo nenumatyta", o atvirkščiai: Lietuvos–Lenkijos federacija galėtų tapti "Baltijos šalių sąjungos baze"⁴⁴.

Panašios pozicijos laikėsi ir Suomija. Latvijos atstovas Helsinkyje K. Zarinis labai stengėsi patraukti į Lietuvos pusę Suomijos vyriausybę, prezidentą, parlamento narius, bet patyrė didelį abejingumą. Suomijos užsienio reikalų ministras R. Holstis K. Zariniui nurodė, kad Lietuva "turi priimti Himanso pasiūlymus", mat nesą įmanoma sudaryti tokio "Salliamono projekto, kuris patenkintų abi puses", o su Lietuvos–Lenkijos ginču syki reikia baigti, nes jis žlugdo visas Baltijos šalių derybas, suryja "95% viso joms skirto laiko"⁴⁵. R. Holstis ne tik atsisakė padėti Lietuvai, bet net siūlė K. Zariniui bandromis jėgomis versti ją sutikti su Himanso projektu. Tokios pat nuomonės buvo ir Suomijos prezidentas⁴⁶. Tik Parlamento nariai, kaip rašė K. Zarinis, parodė Lietuvai šiek tiek simpatijos. Tačiau tos simpatijos, anot jo, tebuvo "labai platoniškos". Kai lapkričio 6 d. K. Zarinis susikvietė parlamento prezidiumo narius bei frakcijų lyderius ir tiesiai paklausė: "ar Suomija parems Lietuvą politiškai ir diplomatiškai", parlamento nariai "tik gūžčiojo pečiais", nurodydami, jog nėra gerai susipažinę su Lietuvos padėtimi⁴⁷.

Suomija nesutiko padėti Lietuvai atsikratyti Himanso projekto visų pirma dėl to, ka' nenorėjo bloginti santykių su Lenkija. Mat 1921 m. pabaigoje Suomija aktyviai rėmė sukilimą Karelijoje, todėl siekė su Lenkija vesti bendrą politiką Sovietų Rusijos atžvilgiu. Su Lenkija Suomija net tarėsi dėl karinės Sąjungos⁴⁸. Be to, pati Lietuvos vyriausybė nesistengė patraukti į savo pusę Suomijos, o pasikloviė vien Latvijos pastangomis. Suomijoje, iš dalies ir Estijoje, Lietuvos diplomatinė veikla buvo visai silpna. Abiejose šalyse ji teturėjo vieną pasiuntinį – V. Gylį, bet ir tas pats

1921 m. liepos mėnesį atsistatydino iš Lietuvos atstovs Suomijoje pareigų⁴⁹.

Latvijos vyriausybė savo atstovams Estijoje J. Seskiui ir Suomijoje K. Zariniui buvo pavedusi rūpintis tas valstybes pritraukti prie sąjungos su Latvija ir Lietuva. Bet šioje veikloje jų neparemdavo V. Gylys. Liepos 21 d. pranešime K. Zarinis apgailestavo: "Daug lengviau galėtume dirbti Baltijos sąjungos labui, jei čia būtų Lietuvos pasiuntinys. Dabar, kai lenkai savo smailiausias strėles nukreipia prieš Lietuvą, nėra kam jų atremti ... Gylys retai teatvyksta į Helsinkį, bet ir tuomet neužaina pas mane pasitarti dėl bendros taktikos"⁵⁰. Panašių nusiskundimų galima rasti vos ne kiekviename 1921 m. K. Zarinio pranešime. "Jei čia dirbtų rimtas Lietuvos pasiuntinys, lenkų intrigų poveikis būtų 80% mažesnis", – padarė išvadą jis spalio 14 d. pranešime⁵¹. Šią išvadą patvirtina paties V. Gylio žodžiai. Rugpjūčio 20 d. jis rašė: "Ministras Holsti esąs keliskart telegrafavęs Talinan ir kvietęs mane atvažiuoti ... pasikalbėti svarbiais reikalais ... aš į Elsinkius nevažiavau"⁵². Latvijos atstovas Kaune V. Bandrevičius kelis syk kreipėsi į Lietuvos vyriausybę, prezidentą, Steigiamojo seimo prezidiumą, ragindamas pasiųsti į Suomiją Lietuvos atstovą, bet vis gaudavo atsakymą – "nėra tinkamo žmogaus"⁵³. Pasinaudodama tuo, kad Suomijoje nebuvo nuolatinio Lietuvos atstovo, Lenkija organizavo čia plačią antilietuvišką kampaniją, trukdė Suomijos vyriausybei pripažinti Lietuvą de jure ir paremti jos pastangas atsikratyti Himanso projekto.

Nepaisydama Lietuvos politikų apsileidimo, tiesiog abejingumo santykių plėtojimui su Baltijos šalimis, Latvija nenustojė rūpintis Suomiją suartinti su Lietuva. Nuo pat 1921 m. pradžios ji ragino Suomiją pripažinti Lietuvą de jure. Spalio pradžioje K. Zarinis specialiai tuo reikalu tarėsi su R. Holsčiu. Šis pažadėjo K. Zariniui, jog Suomijos vyriausybė pripažins Lietuvą spalio 14 d.⁵⁴ Pažadas buvo ištesetas.

Nuo spalio pabaigos K. Zarinis siekė gauti Suomijos pritarimą skubiai šaukti konferenciją Taline Lietuvai paremti. Bet tam labai trukdė Lenkijos, Prancūzijos ir Rumunijos pasiuntinių Suomijoje antilietuviška propaganda, kuri, nesant čia Lietuvos atstovo, toliau plėtėsi. K. Zarinis nepajėgė jos

vienas neutralizuoti. Jis vėl skundėsi, jog negalįs visiškai "atstoti Lietuvos pasiuntinio"⁵⁵. Latvijos nuolat raginama, Lietuva pagaliau 1921 m. lapkričio mėn. pasiuntė į Suomiją savo atstovą I. Šeinių. Bet kokia buvo I. Šeinių veikla, jis pats pasisakė gruodžio 9 d. pranešime J. Purickiui: "Dėl ... Pabaltijo valstybių konferencijos Taline ... su UR m–ja nieko ... nekalbu ... Latvijos atstovas Zarin ta konferencija rūpinasi labai daug ... Lenkai graso ... taip pat vilioja Karelijos klausimu, žadėdami visokeriopą paspirtį ... Užtat Zarin vis daugiau širsta ant lenkų"⁵⁶.

Talino konferencijoje Suomija sutiko dalyvauti tik tuomet, kai Estija ir Latvija pažadėjo paremti Karelijos sukilėlius. Per pasitarimus su R. Holsčiu gruodžio pradžioje K. Zarinis davė aiškiai suprasti, kad Suomijai sutikus apsvarstyti Vilniaus klausimą Talino konferencijoje, bus galima joje pasitarti ir dėl Karelijos⁵⁷. Gruodžio 7 d. Latvija pranešė Tautų Sąjungai, jog palaikys Suomijos pasiūlymą apsvarstyti Karelijos klausimą Tautų Sąjungoje⁵⁸ (tą patį padarė ir Estija). Netrukus po to Suomija ir nusprendė siųsti savo atstovus į Talino konferenciją.

Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos užsienio reikalų ministrų konferencija Taline įvyko gruodžio 16–18 d. Joje Lietuvai atstovavę užsienio reikalų viceministras P. Klimas ir Steigiamojo seimo narys V. Jurgutis (J. Purickis atsistatydino gruodžio 9 d.) pranešė, kad Lietuva yra pasiryžusi atmesti Himanso projektą. Tokią poziciją ryžtingai parėmė Latvijos užsienio reikalų ministras Z. Mejerovicas. Pats P. Klimas apie tai rašė: "Mejerovičius mus stipriai palaikė, pabrėždamas, kad yra Entantės šalyse pastangų Lietuvą atiduoti Lenkijai ..." ⁵⁹. Matydami tvirtą Lietuvos, taip pat Latvijos nusistatymą, Suomijos ir Estijos užsienio reikalų ministrai R. Holstis ir A. Pijpas nebėgynė Himanso projekto ir neprieštaravo jo atmetimui.

Tačiau tiek R. Holstis, tiek A. Pijpas reikalavo į kitas Baltijos šalių konferencijas kviesti ir Lenkiją, pažymėdami, kad ji turi įeiti į Baltijos sąjungą. Su tuo nesutiko Lietuvos atstovai. Juos palaikė Z. Mejerovicas, nurodęs, jog Lenkiją galima bus kviesti tik tuomet, kai tam neprieštaraus nė viena Baltijos valstybė⁶⁰.

Taigi Talino konferencijoje Latvija rėmė Lietuvą. Ši parama sutvirtino Lietuvos vyriausybės jau lapkričio pradžioje priimtą nusistatymą atmesti Himanso projektą. Netrukus po Talino konferencijos, gruodžio 24 d., ji pranešė Tautų Sąjungai, jog to projekto nepriims.

Padėdama Lietuvai atmesti Himanso projektą, vesdama jos atžvilgiu palankią politiką, Latvija trukdė Lenkijai izoliuoti Lietuvą nuo kitų Baltijos valstybių. Vis dėlto vien Latvijos paramos Lietuvai neužteko. Mat Latvija buvo nedidelė valstybė, dar jauna ir neįtakinga. Ji nepajėgė į Lietuvos rėmimo akciją įtraukti Suomijos ir Estijos. Pagaliau pati Latvija palaikė Lietuvą ne besąlygiškai, o tik tuo atveju, kai kildavo grėsmė jos valstybingumui. Latvija nepasizadėjo stoti į karą su Lenkija dėl Vilniaus grąžinimo Lietuvai. Vilniaus klausimu Latvijos vyriausybė dažnai laikėsi neutraliai.

Žodžiu, viena Latvija negalėjo neutralizuoti Vakarų valstybių mėginimo primesti Lietuvai federacijos su Lenkija. Lietuvai teko ieškoti ir didžiųjų valstybių paramos. O iš didžiųjų valstybių tik Sovietų Rusija pripažino Vilnių Lietuvai ir prieštaravo Himanso projektui. Atmesdama šį projektą, Lietuva kaip tik ir rėmėsi Sovietų Rusija, kuri 1921 m. spalio 26 d. pranešė jai, kad suras "būdų realiai padėti" atsilaisyti prieš Vakarų valstybių spaudimą ir lapkričio 24 d. notoje Lenkijai pareiškė, jog bandymai paversti Lietuvą "Lenkijos federacine dalimi" nesiderina su Rygos sutartimi⁶¹. Latvijos pastangos padėti Lietuvai atsikratyti Himanso projekto taip pat buvo jai, nors ir nedidelė, bet reikalinga paspartis. Lietuvos užsienio reikalų ministras gruodžio 28 d. atstovui Sovietų Rusijoje J. Baltrušaičiui rašė: "Pabaltijo valstybių ... pritarimas mūsų politikai ginčė su lenkais mums itin reikalingas ir brangintinas"⁶².

Vilniaus universitetas
Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra

Įteikta
1990 m. gruodžio mėn.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

1 Žepkaitė R. Lietuvių tautos kova prieš imperialistų mėginimus pajungti Lietuvą Himanso projekto pagalba // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A. 1962. Nr. 2(13). P. 107–108; Čepėnas Pr. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. – Chicago, 1986. T. 2. P. 645–646.

- 2 Navickas K. TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920–1940 metais. V., 1965. P. 22–25; Žiugžda R. Lietuva imperialistinių valstybių planuose 1917–1940. V., 1983. P. 41 ir kt.
- 3 Žepkaitė R. Diplomacija imperializmo tarnyboje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m. P. 146–155; Žepkaitė R. Lietuva ir dišiosios valstybės 1918–1939 m. K., 1986. P. 65–71 ir kt.
- 4 Latvijas Kareivis. 1921. 24 augustā.
- 5 Butkus Z. Lietuvos–Lenkijos konfliktas ir Latvija (1919–1920) // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. 1989. T. 30. P. 77–80.
- 6 P. Olinio 1921 m. balandžio 21 ir 22 d. ataskaitos Latvijos užsienio reikalų ministrui Z. Mejerovicui. – Latvijos centrinis valstybinis istorijos archyvas (toliau CVIA). F. 2574. Ap. 3. B. 88s. L. 134.
- 7 Ten pat L. 135.
- 8 Ten pat.
- 9 Latvijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir ekonomikos departamento vesario mėn. ataskaita. – Latvijos CVIA. F. 2575. A. 11. B. 9s. L. 56. Latvijos raginimo paklausė tik Estija, pripažinusi Lietuvą de jure 1921 m. kovo 2 d. Lenkija pareiškė, kad pripažins Lietuvą tik tuomet, kai bus sureguliuotas Vilniaus klausimas. Suomija pripažino Lietuvą de jure 1921 m. spalio 14 d.
- 10 Latvijas Satversmes sapulces stenogramas. Rīga, 1921. Burtn. 3. Lpp. 208.
- 11 Brīvā Zeme. 1921. 19 maijā; Latvijas Kareivis. 1921. 19 maijā.
- 12 Latvijas Satversmes sapulces stenogramas. 1921. Burtn. 3. Lpp. 208.
- 13 Lietuvos valstybinis archyvas (toliau VA). F. 383 Ap. 7. B. 131.
- L. 120.
- 14 Lietuvos VA. F. 383. Ap. 7. B. 128. L. 20.
- 15 Ten pat. B. 33. L. 4.
- 16 Slaptas protokolas. – Latvijos CVIA. F. 2575. Ap. 11. B. 9s. L. 112.
- 17 Ten pat.
- 18 Lietuvos VA. F. 383. Ap. 7. B. 128. L. 38.
- 19 Ten pat. L. 36.
- 20 Latvijos CVIA. F. 2575. Ap. 11. B. 9s. L. 154.
- 21 Ten pat. L. 158.
- 22 Karys. 1921. Rugsėjo 1.
- 23 Latvijos CVIA. F. 2575. Ap. 11. B. 10. L. 53.
- 24 Tik vienas kitas Latvijos politikas bandė pritarti Himanso projektui, manyt, jo kaip reikiant nesupratęs. Tokių išimčių sudarė Latvijos atstovas Varšuvoje P. Olinis, kuris galbūt taip darė Lenkijos diplomatų paveiktas. (Žr. Ten pat. F. 2574. Ap. 3. B. 159. L. 46–49).
- 25 Brīvā Zeme. 1921. 2 augustā; 13 septembrī.
- 26 Segodnia. 1921. 17 sentiabria; Latvijas Kareivis. 1921. 21 septembrī; Latvijas Sargs. 1921. 16 septembrī.
- 27 J. Sesčio pranešimas Z. Mejerovicui. – Latvijos CVIA. F. 2575. Ap. 11. B. 11. L. 192.
- 28 Brīvā Zeme. 1921. 25 maijā.
- 29 Tuo tikslu buvo susitarta, kad Lietuvos krašto apsaugos ministras rugsėjo pradžioje vyks į Rygą ir tenai konkrečiai susitars dėl Latvijos karinių specialistų siuntimo į Lietuvą, dėl bendrą karinių dirbtuvių steigimo Latvijos teritorijoje ir kaip kartu pirkti ginklus užsienyje. (Latvijos užsienio reikalų ministerijos politikos ir ekonomikos departamento rugpjūčio mėn. ataskaita. – Latvijos CVIA. F. 2575. Ap. 11. B. 9s. L. 209–210, 212).
- 30 Lietuva. 1921. Rugpjūčio 28; Brīvā Zeme. 1921. 31 augustā.
- 31 Latvijos CVIA. F. 2575. Ap. 11. B. 9s. L. 234.

- 32 Ten pat. B. 10. L. 77.
- 33 Latvijos ušsienio reikalų ministerijos politikos ir ekonomikos departamen-
to spalio 27 d. ataskaita. – Ten pat. B. 9s. L. 270; 1921 m. lapkričio 7 d. D.
Zauniaus pranešimas J. Purickiui. – Lietuvos VA. F. 383. Ap. 7. B. 265. L.
25–28.
- 34 Ten pat. L. 26.
- 35 Latvijos CVIA. F. 2575. Ap. 11. B. 10. L. 114.
- 36 Lietuvos VA. F. 383. Ap. 7. B. 265. L. 25.
- 37 Ten pat. L. 26–27.
- 38 Lietuva ir Latvija 1921 m. lapkričio–gruodžio mėn. toliau tarėsi dėl ka-
rinio bendradarbiavimo, kaip Latvija galėtų padėti Lietuvai apsiginti nuo Lenkijos.
Rūpintis tuo bendradarbiavimu buvo pavesta gen. A. Balodžio vadovaujamai ko-
misijai, kuri, be kita ko, ruošė ir karinės konvencijos projektą (Ten pat. L. 27;
F. 929. Ap. 7. B. 7. L. 33). Gruodžio 1 d. Lietuva ir Latvija pasirašė slaptą ka-
rinę geležinkelių sutartį dėl netrukdomo karinių traukinių praleidimo per Mažeikių,
Kalkūnės bei Priekulės geležinkelio masgus ir dėl ginklų gabenimo iš Liepojos
uosto į Lietuvą (Slapta sutartis. – Ten pat. Ap. 3. B. 461. L. 2–3).
- 39 Latvijos ušsienio reikalų ministerijos politikos ir ekonomikos departamen-
tas balandžio mėn. ataskaitoje ne be pagrindo pažymėjo: "Lietuvai įsijungus į tri-
šalę sąjungą, Lenkija negalėtų imtis agresijos prieš Lietuvą, nesukeldama taip pat
konflikto su Latvija ir Estija". (Latvijos CVIA. F. 2575. Ap. 11. B. 9. L. 38).
- 40 Skruppek A. Związek Bałtycki: Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w
polityce Polski i ZSSR w latach 1919–1925. W-wa, 1972. S. 109.
- 41 Lietuvos VA. F. 383. Ap. 7. B. 128. L. 13.
- 42 Valdības Vēstnesis. 1921. 3 jūnijā.
- 43 Žr. Brīvā Ze. c. 1921. 16 septembrī; Jaunakās Zinas. 1921. 9 augustā;
Valdības Vēstnesis. 1921. 18 augustā; Socialdemokrats. 1931. 10 augustā.
- 44 Latvijos atstovo Estijoje J. Seskio pranešimas Z. Mejerovicui. – Latvijos
CVIA. F. 2575. Ap. 11. B. 9s. L. 300.
- 45 1921 m. lapkričio 4 d. K. Zarinio pranešimas. – Ten pat. L. 292.
- 46 Ten pat. L. 293; Lapkričio 17 d. K. Zarinio pranešimas. – Ten pat.
L. 326.
- 47 Ten pat; Lapkričio 8 d. K. Zarinio pranešimas. – Ten pat. L. 313.
- 48 Počs K. "Sanitarnyj kordon". Riga, 1985. S. 28–29.
- 49 1921 m. liepos 29 d. J. Purickio raštas V. Gyliui. – Lietuvos VA.
F. 383. Ap. 7. B. 123. L. 39.
- 50 Latvijos CVIA. F. 2575. Ap. 11. B. 9s. L. 190.
- 51 Ten pat. L. 264.
- 52 Lietuvos VA. F. 383. Ap. 7. B. 117. L. 122.
- 53 1921 m. lapkričio 8 d. V. Bandrevičiaus pranešimas. – Latvijos CVIA.
F. 2575. Ap. 11. B. 10. L. 117.
- 54 1921 m. spalio 10 d. K. Zarinio pranešimas Z. Mejerovicui. – Ten pt.
L. 119.
- 55 Ten pat. B. 9s. L. 292, 313, 326.
- 56 Lietuvos VA. F. 383. Ap. 7. B. 117. L. 69.
- 57 Ten pat.
- 58 Gruodžio 10 d. D. Zauniaus pranešimas. – Ten pat. F. 923. Ap. 1.
H. 79. L. 53.
- 59 Ten pat. F. 383. Ap. 7. B. 117. L. 3.
- 60 Ten pat. L. 2.
- 61 Dokumenty vnešnej politiki SSSR. M., 1960. T. 4. S. 521, 797.
- 62 Lietuvos VA. F. 383. Ap. 7. B. 117. L. 5.